

Gospod Vavra.

Ivan Cankar.

o dolgih mesecih sem se vrnil v tiste kraje, ki so popili mojo mladost, kakor žejni cestni prah popije pomladanski dež: zarosilo je iz oblaka, a blagoslova nič in nobenega spomina. Moje srce je bilo še vse polno svetlih in milih podob iz domovine; kar sem okusil lepega — pa če le napol zavedno in brez hvaležnosti —, je bilo obzlačeno z mehkim bleskom. Mnogo ur, mnogo dni sem videl, ki jih nisem spoznal in ne do dna užil, ko so šli jasni in smehljajoči mimo mene. Zdaj bi jim dal roko, zdaj bi jih ne izpustil, poljubljal bi jih, pil vse do mraku njih slast — a Bog moj, kje so zdaj! Samo še z očmi hrepenenja jih gledam; smehljajo se mi in vse lepši so nego tedaj, ko so stali pred menoj, ko so me vabili in jih nisem spoznal . . .

Iz svetlobe in sladkosti je privrela bolest; izlila se je — studenec med lokami — pod solncem; in še sama je bila vsa bleščeča. Kako bi zdaj gledale te oči, ki so videle čistejše veselje in slajšo bridkost — kako bi zdaj gledale v sivi mrak, kjer se uro za uro, vek za vekom vali nizkotna vsakdanjost v vsakdanjo nizkotnost? Kako bi mogel zdaj še gledati, kar mi je bilo prepreglo s sivo in težko mreno vso mladost, tako da se je mukoma vilo hrepenenje proti meglenemu solncu? . . .

Bojim se — in ker se bojim, se bo zgodilo čez noč, tiho, neopazno: tudi te svetle, mile podobe, ki sem jih v srcu prinesel s seboj, tudi te bo prepregel ogromni pajk s težko, sivo pajčevino. Megla bo zastrla to prijazno solnce, ki me zdaj še pozdravlja iz smehljajoče daljave; v pusto, pozno jesen, pod mrzlimi vetrovi in megami vzdihujočo, se bodo pogreznile vesele pomladanske pokrajine in srce bo dvomilo, če so bile kdaj resnične na svetu, ali če jih je le sanjala hrepeneča bridkost; najlepši obraz, ki ga zdaj še poljublja in božajo vse moje misli, bo utonil v tiho večerno zarjo . . . le v težkih urah, ob poslednji bolesti bo vztrepetal natihem v razranjenem spominu . . .

Tako se bo zgodilo. In tedaj bom hodil po teh mračnih krajih, kakor sem hodil dolga leta: med jetičnjaki, izgnanci, zavrženci in

obsojenci — brat med brati; te ozke, dolge, neprijazne ulice, te sive, temnoglede hiše bodo moj dom, kakor da nikoli nisem poznal drugega, kakor da nikoli nisem videl solnca in blagoslovljene zemlje pod njim . . . Kraj, čas, življenje: vse mi bo spet kakor ogromna črna stena, do neba visoka. Na ozadju te črne stene brezštevili, mrgoleči, pisani reliefi: zavrženih blodnih duš porajanje, trpljenje, umiranje. Vsak relief zase je komaj razločen, je malo zanimiv, je brezpomemben; vsi skupaj, kakor se gneto na mogočnem, topostrmečem črnem ozadju, so strašna podoba kraja, časa, življenja . . .

Še malo, še en dan, še ena noč, še en trepetajoč spomin na daljno solnce — in jaz sam bom relief med reliefi.

* * *

Pozno pod noč sem sameval v dremotni kavarni; le dvoje, troje svetilk je še gorelo; postrežniki so spali. V svečanu je bilo; kdor je vedril, je plesal. Prihrumelo je včasi mimo okna, prismejalo se; udaril je v samoto krik pijanega življenja, razlegel se daleč po ulici, utihnil Bog vedi kje — v umazanem, zakajenem brlogu.

Tisti čas je bilo, ko se sužnji otresejo okrvavljenih spon in se igrajo svobodo. Ko se na tla potisnjeni, v brezsolzni bridkosti ječeči nenadoma zasmejo, zaplešejo kakor v vročini omotici sredi blata in krvi. Ko se vsa bol čudeno izpremeni v razuzdano radost — ko blazna duša plane ter zajaše trenotek, zato da bi na njem pobegnila strašni brezkončnosti . . .

V kavarno je stopil gost, ki sem ga od daleč spoznal. Oblečen je bil, kakor da se je bil namenil na ples, pa da se je premislil, ko je stal že na cesti. Vsa obleka je bila napol slovesna, napol smešna; cilindar se je svetil, ampak krajci so bili preširoki in staroverski; frak je bil ob pasu preozek, a na plečih preohlapien in škrici so bili predolgi; najbolj čudna pa je bila kričeča, rdeča, zelo umetelno zavozlana pentlja pod belim ovratnikom. V takih oblačilih hodijo ljudje na veselice, kjer je ob vratih napisano: Elitehausbal aintrit zen krajcer tanc finf krajcer . . .

Zdel se mi je bolj bled, bolj suh in bolj upognjen, nego je bil, ko se je ženil. Oči so gledale nedolžno in pametno kakor nekoč; obraz je bil dolg in ozek; kazilo ga je, da ni imel spodaj niti enega zoba.

Tak je bil gospod Vavra.

Kdo da je bil in kaj je počel, nisem vedel nikoli in še zdaj ne vem. Pisar je bil nekje — pač daleč, zakaj njegovi čevlji so bili zmerom blatni — a kaj je pisal in koliko je služil, ni povedal nikomur, niti ne svoji nevesti. Sram ga je bilo in jezen je bil, kakor da ga je izpraševal človek o nečem nemarnem, spodobne družbe nepristojnem. „Kaj bi o tistem — saj je prijetnih besed dovolj, lepih stvari na izbiro! . . .“

Ozrl se je po kavarni in očitno je bil vesel, ko me je ugledal. Prihitel je k meni, poklonil se je tako sladko in vljudno kakor nekoč. Opazil sem, da so bile njegove oči kalne in narahlo zakrvavele.

„Pa kam, gospod Vavra?“

Oprezno je privzdignil škrice in je sedel.

„Nikamor ne, gospod, nikamor! Moja nevesta . . .“

„Kaj?“ sem se začudil. „Kaj še nista napravila?“

„Ne še, gospod! Ampak kar se mene tiče, bom morda napravil že nocoj . . . To se pravi: sklenil sem, da je treba nekaj ukreniti — a kaj, gospod? To je vprašanje, ki bi ga vsi modrijani tega sveta ne razbistrili, preden bi se obesili!“

Narahlo in čisto prijetno, skoraj plaho so se nasmehnila brez-zoba usta.

„Gospod Vavra, zdi se mi, da ste pijani!“

„Ne še, gospod, ne še! Ampak kar zdi se mi, kar čisto natančno vem, da bom nocoj še pijan! . . . Ne, recimo, da bi bil pijače potreben; tudi me ni zadela tolika nesreča, da bi ji pobegnil k vinu in žganju; le glava me boli, gospod! Hudo me glava boli tu zadaj, nad tilnikom. Če se sklonim ali če se okrenem, se mi zdi, kakor da bi se nekaj prelomilo . . . ali ste kdaj že občutili kaj takega?“

Počasi je okrenil glavo — še zmerom so se smehljale brez-zobe ustnice.

„Glejte, zdaj se je prelomilo! . . . Prinesite mi žganja! Kaj? Kakšnega? Prinesite mi hudega, kar imate najhujšega!“

Prijel je tenko čašico s palcem in kazalcem, vzdignil oprezno, da bi se ne razlila kapljica, nato je nagnil ter izpil na dušek. Ko si je obrisal ustnice z dlanjo, me je pogledal tako veselo vprašujoče, kakor da pričakuje pohvale in priznanja. Žganje ga je omamilo, še predno ga je k ustnam nastavil; dvoje ozkih rdečih peg se mu je prikazalo na licih, tik pod očmi.

Kakor da se je nečesa prijetnega domislil, se je zazibal v tihem smehu in je potegnul denarnico iz suknje.

„Kaj pravite, koliko je tu notri?“

„Ne vem!“

„Pet kron! . . . Kaj?“

„Dovolj za en večer!“

Bog vedi, čemu ga je tako neskončno razveselil moj odgovor; oči so se mu zasvetile in govoril je glasneje.

„O, kako lepa beseda! Saj to je — dovolj za en večer! Kaj bi človek gledal nazaj, kaj bi mislil naprej? Dovolj za en večer! . . . Ali bi zamerili, gospod, če vam povem dolgo povest?“

Primaknil je stol bliže k mizi, naslonil se je z obema rokama, nagnil je glavo — kakor se pripravi človek na temeljito in obširno razlaganje.

„Kakor vam je znano, gospod, nisem iz teh umazanih in nespodobnih krajev. Surovost in neolikanost me bolita bolj nego udarec v obraz. Gospod, to ste pač sami spoznali, drugače bi ne občevali z menoj. Usoda mi je dodelila grenko življenje — ampak kdo je gospodar mojim mislim? Visoko gredo, kamorkoli se jim hoče, in nihče jim ne brani! . . . Kako je, prijatelji? Žganja prinesite! Kaj ne vidite, da je prazno? Kar povrsti, nocoj, ko je slovesna noč! . . . Pomislite, gospod, kaj se je prigodilo nocoj, in takoj boste razumeli, zakaj sem vesel, kakor še nikoli nisem bil!“

Vzdignil je nogo tako visoko, da jo je skoraj postavil na mizo. Šivi so bili nerodno zakrpani, podplat pa je bil ves preluknjan.

„Ali vidite?“

„Vidim!“

„Kaj pomeni par raztrganih čevljev v zgodovini človeštva in in njegove kulture? Nagel in nepremišljen človek bi rekel, da nič. Ampak vprašam vas: ali si ne morete misliti, da bi raztrgani čevlji tako globoko žalostili umetnika, da bi ne napisal tragedije, ne izklesal Venere, ne naslikal Madone? Da bi se torej zaradi para podplatov ne porodilo, kar trepetaje občudujemo? O gospod, raztrgani čevlji so simbol! — Jaz pač nisem umetnik, tudi ne učenjak, ampak zaradi tega niso moji čevlji nič bolj celi in ni simbol nič manj jasen . . .“

Govoril je zelo hitro; umikal se je mojemu pogledu in poznalo se mu je, da bi rad nekaj povedal naravnost iz srca, pa da ga je sram.

„Kaj bi vse tisto! Saj to so le prazne besede, gospod! — Ali veste, da sem zaróčen? Pet let! Tudi mojo nevesto poznate, Irmo! Mislila sva se poročiti že pred petimi leti, in tudi pred štirimi,

in predlanskim, in lani! Toda . . . kaj bi razlagal, saj veste, kako je! — Nocoj je šla na ples!“

„Pa vi ne ž njo?“

„Seveda ne . . . kako bi drugače tukaj sedel? — Torej: stvar je taka! Kupil sem ji šerpo, belo svileni šerpo, in bele rokavice. Kupil sem, prišel sem k nji, položil na mizo, in obadva sva bila vesela . . . Nato pa me je nenadoma tako sunilo in streslo, kakor da me je kdo s pestjo udaril na čelo. Je že vse lepo in res: šerpo sem kupil in rokavice sem kupil, zdaj pa — ali ste videli, gospod? Pet kron! In tako prijetno ste rekli: dovolj za en večer! Dovolj za žganje! — Ali vprašam vas, gospod: kako bi s takimi podplati na ples? Po prvi polki bi stal tam v nogavicah in ona bi me klofutala od sramu; poznam jo! In da so mi bili podplati poslani od nebes, da jih je bil, recimo, prinesel sam sveti angel Rafael, v nebeški papir zavite — kaj bi ž njimi? Kako in kam bi s petimi kronami? Tam so torte drage in Irma bi jokala, če bi torte ne bilo; poznam jo! . . . No, tako je torej!“

Umolknil je; jaz pa sem vedel, da ni še povedal tistega, kar mu je tiho kljuvalo v srcu.

„Ali ji niste razložili?“

„Kako da nisem? Irma, sem rekel, tako in tako je . . . moji čevlji in tako! Ti pa le pojdi . . . saj vem, da se boš včasih spomnila mene, ko boš plesala! . . . Glejte, kako otročji in hkratu kako sebičen je človek! Misli, da je najblažja duša na svetu, pa skrbi le zase in za svojo radost! Ker jaz ne morem, pa še ti doma ostani — tako sem mislil v svojem srcu, ko sem govoril hinavske besede. In čisto razumljivo in še celo prijetno bi se mi zdelo, da je položila na mizo šerpo in rokavice, ostala doma ter kuhala čaj meni, svojemu gospodu. Taki razbojniki smo ljudje!“

Roke so se mu tresle in vlažna mrena mu je prepregla oči

„Ali je šla?“

Pogledal mi je naravnost v obraz in je skoraj zakričal.

„Seveda je šla! Čemu bi ne šla? . . . Ah, gospod, taki smo ljudje: mehki, nizkotni in sebični! Zakaj bi ji ne privoščil nedolžnega veselja? Pa ji ga nisem privoščil in dobro čutim, da ji ga tudi v tem trenutku ne privoščim . . . Ves ta večer je le simbol, le simbol, gospod! Simbol kakor čevlji! Teh pet kron — koliko jih je še? — o, saj so le še tri! — to je moje premoženje! Tri tedne bom živel ž njim — ali se da izhajati tri tedne s tremi kronami? Vi morda veste, saj ste umetnik! In vendarle sem kupil šerpo za

deset kron in rokavice za tri krone in povrhu še za eno krono cvetic — in nič mi ni žal! — Le nekaj je, kar mi ne da miru in mi ni dalo miru že ves večer. Povedal vam bom prav natihem in počasi, zato da boste bolje razumeli: če bi jaz bil ona, ne bi bil šel! Ne; zakaj jaz, kakor nisem ne jokavež, ne bojazljivec — jaz ne bi ubil človeka!“

Zares je govoril tiše, skoraj šepetaje; gledal je na mizo in nič krvi ni bilo v njegovih licih.

„O, da bi se bila poslovila, kakor prijatelj od prijatelja! O, ni mi dala roke, ne pristrčne besede! Oblekla si je rokavice, ovila si je šerpo, zasmejala se je in je šla! S kom? Kam? Blagoslovi ji Bog veselje! — Ne mislite, da jo žalim v svojem srcu, da ji očitam! — Oh, ne nji — sebi očitam! In komu še? Vprašam vas z vso resnobo, gospod: komu še? Zakaj, glejte: pred petimi leti sva bila še obadva vesela, še obadva mlada! Začelo se je kakor v pesmi, kakor v solncu. Celo verze sem delal takrat, nemške verze, ker ona ni znala drugače. Nocoj sem jih pregledoval, preden sem šel. Pomislite, kaj sem napisal, pred petimi leti napisal, kakor da sem vse do konca slutil.

„Was steht in deinen Augen geschrieben?
Ich seh' wie im Traume ein glitzerndes Licht —
Ist's Mitleid, ist's Liebe, was da zu mir spricht?
O, wäre das Buch verschlossen geblieben!“

Nocoj ne bi bil napisal teh besed, napisal bi bil samo poslednji verz. Razodeto je in ni vprašanja več, kako je z očmi, z ljubeznijo in z usmiljenjem... Komu očitanje? Kdo je kriv? Udari v zrak, obtoži nebo in oblake! O gospod, čevlji so krivi; to sem spoznal nocoj v tej bridkosti! Zdi se mi, da vseh teh dolgih pet let nisem nosil celih čevljev in da je zaradi tega minila ljubezen, le zaradi tega minila mladost! A človek je slab, hitro je truden! Pred petimi leti ne bi bila šla brez mene; pred petimi leti bi bila brez vzdihla in brez solze ostala doma in mi kuhala čaj, meni, gospodu Vavri. Nocoj je šla. Ljubezen, vdanost, zvestoba, vse čednosti tega sveta — ah, kaj so! Pojavijo se raztrgani čevlji, pa je vse pri kraju. Ali zdaj veste, komu očitanje? Ah, gospod, težko je življenje!“

Naslonil je obraz v dlani; zdelo se mi je, da je zadremal, ker je dihal glasno in počasi.

„Ne bi smelo biti!“ je zajeceljal. „Jaz nisem kriv . . . ti nisi kriva, Irma, Bog ti daj veselja veliko . . . nobeden izmed nas ni

kriv, izmed nas poštenih ljudi . . . Bodi vam slajše, nego je bilo meni . . . vsem bratovsko roko!“

Vstal je, pogledal me je topo, kakor iz sanj.

„Koliko še plačam?“

„Vse plačano!“

„Zbogom, gospod, pa nič nikar ne zamerite, če sem sanjal naglas . . .“

Stopil je k postrežniku, ki ga je osupel gledal.

„Tudi vam še en lep pozdrav — čemu ne? Ampak kaj bi z vami!“

Postrežnik je stresel z glavo, gospod Vavra je šel . . .

Mnogo sem mu jih videl enakih in podobnih. Pa kaj? Čemu žalost in premišljevanje? Rosna kaplja kane z lista, pade v blato. Kdo bi jih štel? Kdo bi jokal za njimi? . . .

Pod polnoč je pripela in prikričala mimo okna vesela družba in se je hrupoma usula v kavarno. Pet ali šest jih je bilo, dvoje žensk med njimi.

„Kje je Vavra? Vavra je bil tukaj!“

Irma je vprašala, vsa rdeča, žareča; iz lic ji je žehlalo od vina in od prešernosti.

„Kje je Vavra? Vavro nam dajte!“ je klicala družba.

Z veselim smehom me je pozdravila Irma.

„Ali me še poznate, večno nevesto? Ali ste videli mojega ženina? O, midva sva še zmerom, kakor sva bila! Ubogi, zvesti, neumni Vavra — kod se pač klati nocoj? Da bi videl, da bi vedel — razjokal bi se in bi zložil dolgo pesem! . . . Žganja, žganja, za-spanec! . . . Kako me je prosil — ne z besedo, z očmi me je prosil —: ostani doma, ne hodi! Še pogledala ga nisem, pa sem slišala, kako je prosil. Oblačila sem si rokavice, ki jih je kupil zame — pogledajte jih! Razparane so in tako umazane, da . . . ná, tam naj leže! In šerpo sem si ovijala, ki mi jo je kupil — kje je? Na cesti sem jo izgubila, pohodili so jo pač, pomendrali v blato! — Kaj? Ali je greh? Ali sem komu kaj žalega storila? Vsaj eno uro je treba živeti — kdo bi mi kratil to uro? Žganja dajte!“

In kakor vsa temna in svetla moč življenja je priklopelo iz njenih oči: strast, radost, kljubovanje, boleost in obup. Pijana je objela pijanega soseda . . .

* * *

Šel sem, da bi pogledal, kako je Vavri; če je spal, ali če se klatil do jutra; če se je premislil, ali če se je obesil. In resnično — obesil se je.

Na hodniku in v ozki predizbi je bilo vse polno žensk; šepetale so si od ušesa do ušesa, kakor se spodobi v bližini mrličevi.

Vavra je ležal v izbi, na postelji. Ves je bil še oblečen, kakor se je bil vrnil po noči domov. Čevlji so bili blatni in zdeli so se na teh trdih, oledenelih nogah še bolj siromašni in pošvedrani. Obraz ni bil skoraj nič izpremenjen, le polt je bila vodeno siva. Roke so bile zelo nabrekle in so težke in grde ležale ob životu.

Izza trepalnic so tiho in belo gledale name njegove oči. Tiho in mirno so izpraševale:

„Kdo je kriv? Ne ona, jaz ne, nobeden ne izmed nas poštenih ljudi!“

Ne vem, zakaj ni bilo v mojem srcu nič globokega sočutja in nič gorke bridkosti. Preveč sem jih že videl, se mi zdi. Kakor pred posekanim drevesom, kakor pred požetim klasom, tako sem stal pred njim.

In ko sem stal, se je prikazal ob moji strani nenadoma tisti pijani sosed, ki je objemal pijano Irmo. Bog vedi, odkod in čemu se je bil priklatil; na obrazu in na obleki se mu je poznalo, da vso noč ni spal; bled je bil, motno je gledal in dišal je po tobaku in žganju.

„O moj Bog, kdo bi si bil mislil! Kdo bi si bil mislil, o moj Bog!“

Vzdihoval je z jokavim glasom, kakor ženske, kadar v cerkvi naglas molijo rožni venec . . .

Tedaj pa se je tiho in strahoma razmehnila množica pred durmi, v izbo je planila Irma. Sunila naju je v stran, stala je pred svojim ženinom. Tudi ona je bila še v pisani plesni obleki, z rdečimi koraldami na golem vratu, z zlato zapestnico na goli roki, s frizuro visoko in kuštravo. In kakor je izza trepalnic tiho gledal nanjo, se mi je zdelo, da izprašuje:

„Ali je bilo veliko veselja, Irma? Ali si mislila name ob prvem plesu?“

Dolgo je stala pred njim; a mahoma se je streslo vse telo, vzkriknila je z glasom, ki ga nisem poznal.

„Jaz nisem kriva — on ni kriv! Vi ste krivi — ubili ste ga, nekristjani! Ubili ste ga, nedolžnega, na cesti ste ga ubili!“

In tedaj je vzdignila roko in njena pest, kakor je bila drobna in bela, je udarila s toliko silo pijanemu sosedu v obraz, da je omahnil do stene. Ljudje so se umeknili in šo molčali.

„Ubili ste ga! Ubili! Ubili! . . .“

* * *

Tako sem ugledal nov relief, izklesan iz donebesnega črnega ozadja. Ugledal sem ga in sem šel mimo; še toliko se ni genilo srce, kakor bi se genilo morje, če bi ga dramil z dlanjo . . . Kje so oči, da bi jih vse pregledale? Kje pamet, da bi jih vse preštela? Kje solze, da bi jih vse objokovale? . . . Če umirajo neskončna polja, kdo bi bilje prepeval za en samotni klas?

Prazen prostor sem opazil na tistem črnem ozadju, pripravljen za lepo novo podobo. Ko sem se mimogrede ozrl nanj, sem videl kakor v ogledalu svoj obraz . . .

Antična melodija.

Vihra vriska skozi noč in ječijo, ihtijo drevesa,
polja zagrnili je sneg, vetrovi so v mrazu zamrli.
Vina mi v kupo nalij in v strune udari srebrne,
pesem opojno zapoj o vesni, o solncu, o rožah!
Pesem veselo zapoj! O! Morje blestelo je v solncu,
v rožah dehtel je ves breg škrlatnih, kot v krvi plamtečih,
venec sem vpel v tvojih las ognjeno kraljevsko ti krono,
marmor koralnih ti ust poljubil v skrivnostnem trepetu.
Smeh se prebudil opojen v tvoji drhteči je duši,
v blaženem smehu oči zaprl ti poljub moj goreči.
Z brega je smeh zazvenel: iz sna se prebudil tam Pan je.
Veš še, ljubica, veš? Hrepeneče sta se duši spojili,
marmornobeke roké smejoč so me tvoje objele —
Vina mi v kupo nalij in v strune udari srebrne,
v vihari vriska polnoč in duša v viharju ljubezni . . .

Vojeslav Molè.

